

КРИМІНАЛЬНЕ ТА КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО, КРИМІНОЛОГІЯ, КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС І КРИМІНАЛІСТИКА

УДК 343.097.022(477):343.85

DOI <https://doi.org/10.32782/2409-4544/2024-1/10>

СУЧАСНІ ПІДХОДИ ЩОДО ЗАПОБІГАННЯ ТА ПРОТИДІЇ НАСИЛЬНИЦЬКІЙ ЗЛОЧИННОСТІ В УКРАЇНІ

Кондратішина Вікторія Вікторівна,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права і процесу
Волинського національного університету імені Лесі Українки
ORCID ID: 0000-0001-6124-8892

У статті досліджено зміст правових категорій «запобігання» злочинності та «протидія» злочинності, що вживаються у чинному законодавстві України та створюють таким чином відповідне правове підґрунтя для суб'єктів правозастосування.

Крім цього, здійснено науковий аналіз змісту таких аналогів терміну «запобігання», як: профілактика, превенція, попередження тощо, а також виведено їх співвідношення поміж собою, що важливо у контексті організації діяльності щодо підвищення рівня та недопущення вчинення насильницьких злочинів у всіх галузях суспільної діяльності України.

Виходячи з отриманих результатів дослідження, підтримання позиція науковців, які наполягають на тому, що при співвідношенні правових норм пріоритетне місце займають ті із них, які відносяться до змісту так званого матеріального права.

Доведено також, що термін «запобігання» є ширшим за змістом та етимологічним значенням за термін «протидія», позаяк останній означає реакцію певного суб'єкта діяльності (у даному випадку – правоохоронного чи правозавтосовочого органу) на дію чи бездіяльність іншого суб'єкта суспільних відносин, тобто не стосується ранніх стадій недопущення вчинення кримінального правопорушення (зокрема, на етапі формування злочинного умислу).

Враховуючи зазначене, запропоновано насильницьку злочинність розглядати в контексті теорії запобігання та удосконалювати у зв'язку з цим правовий механізм недопущення вчинення цих кримінальних правопорушень на різноманітних рівнях (доктринальному, законодавчому, правозастосовчому тощо).

Такий висновок ґрунтується не тільки на існуючих в науці доктринальних підходах з означеної проблематики, але й на тих негативних тенденціях розвитку насильницької злочинності в Україні, які склалися у сьогоденні та обумовлені воєнними діями держави-агресора щодо нашої країни, активна фаза яких розпочалася 24 лютого 2022 року.

Зокрема, науково обґрунтована необхідність видозміни на законодавчому рівні в Україні тих кримінально правових норм, що стосуються насильницької злочинності, а саме: ст. 186 КК «Грабiж», ст. 187 КК «Розбiй», ст. 126¹ КК «Домашнє насильство», інші.

Ключові слова: запобігання, протидія, профілактика, превенція, попередження, насильницька злочинність, кримінальне правопорушення.

Kondratishyna Viktoriia. Modern approaches to preventing and combating violent crime in Ukraine

This article examines the content of the legal categories of "prevention" of crime and "counteraction" to crime used in the current legislation of Ukraine and thus creating the relevant legal basis for law enforcement entities.

In addition, the author makes a scientific analysis of the content of such analogues of the term "prevention" as: prophylaxis, prevention, warning, etc., and also derives their correlation with each other, which is important in the context of organizing activities aimed at raising the level and preventing the commission of violent crimes in all areas of public activity in Ukraine.

Based on the results of the study, the author supports the position of scholars who insist that when correlating legal norms, priority is given to those that relate to the content of the so-called substantive law.

This article examines the content of the legal categories of "prevention" of crime and "counteraction" to crime used in the current legislation of Ukraine and thus creating the relevant legal basis for law enforcement entities.

It is also proved that the term "prevention" is broader in content and etymological meaning than the term "counteraction", since the latter means the reaction of a certain subject of activity (in this case, a law enforcement or law enforcement agency) to the action or inaction of another subject of public relations, i.e. it does not apply to the early stages of prevention of a criminal offense (in particular, at the stage of formation of criminal intent).

Given this, the author proposes to consider violent crime in the context of the theory of prevention and to improve in this regard the legal mechanism for preventing the commission of these criminal offenses at various levels (doctrinal, legislative, law enforcement, etc.).

This conclusion is based not only on the existing doctrinal approaches to this issue, but also on the negative trends in the development of violent crime in Ukraine which have developed today and are caused by the military actions of the aggressor State against our country, the active phase of which began on February 24, 2022.

In particular, the author scientifically substantiates the need to modify at the legislative level in Ukraine those criminal law provisions relating to violent crime, namely: Article 186 of the Criminal Code "Robbery", Article 187 of the Criminal Code "Robbery", Article 1261 of the Criminal Code "Domestic Violence", and others.

Key words: *prevention, counteraction, prevention, prevention, prevention, violent crime, criminal offense.*

Постановка проблеми. У ч. 1 ст. 1 КК України визначено поряд з іншими завдання щодо запобігання кримінальним правопорушенням. Натомість, у сучасних законодавчих актах все частіше замість терміну «запобігання» вживаються його аналоги, типу: протидія, профілактика, превенція, попередження тощо, що з огляду змісту правоохоронної та правозастосовчої діяльності, а також теоретичних розробок у цьому контексті, не можна визнати тотожними видами суспільно-правової діяльності.

Отже, у наявності не тільки так звана правова колізія, але й прикладна проблема, пов'язана з ефективністю використання у нашій державі правових можливостей суб'єктів запобігання кримінальним правопорушенням.

Враховуючи зазначене, на теоретичному рівні досить важливо з'ясувати сутність зазначених вище термінів, за результатами якого розробити низку науково обґрунтованих заходів, спрямованих у тому числі на підвищення правової захищеності об'єктів кримінального права, на які посягають у тому числі загльнокримінальні насильницькі злочини, маючи на увазі, що в жодному законі зміст цих понять не визначений.

Більш того, закріплення у законодавчих актах України аналогів слова «проти-

дія» (буквально – дія на дію) [1], а саме: превентивна, профілактична, запобіжна діяльність (п. 1 ч. 1 ст. 23, ст. 31, т. ін. Закону України «Про Національну поліцію») – тільки ускладнило розуміння суб'єктами правозастосовної практики щодо сутності і змісту функціонування цього правоохоронного органу у правовій площині реалізації його завдань.

Враховуючи зазначене, метою даної наукової статті є обґрунтування необхідності підвищення правової культури суб'єктів законодавчої та правозастосовчої діяльності шляхом доведення необхідності дотримання принципу пріоритетності норм матеріального права щодо норм процесуального права у контексті завдань запобігання кримінальним правопорушенням.

У свою чергу, головним завданням цієї роботи є здійснення наукового аналізу змісту термінів, які вживаються у чинному законодавстві України та є дотичними до терміну «запобігання» кримінальним правопорушенням, а також визначені їх співвідношення поміж собою з урахуванням правових реалій, пов'язаних з необхідністю недопущення вчинення цих суспільно небезпечних діянь та більш ефективного використання можливостей правоохоронних органів у протидії злочинності.

Стан дослідження. Аналіз доктринальних джерел показав, що питаннями запобігання насильницькій злочинності займаються як фахівці загальної, так і особливої частини кримінального права, а саме: Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, А. А. Вознюк, П. А. Воробей, Н. О. Гуторова, О. О. Дудоров, В. К. Грищук, О. М. Ігнатов, О. О. Кваша, М. І. Мельник, В. О. Навроцький, А. В. Савченко, П. Л. Фріс, М. І. Хавронюк та інші.

Поряд з цим, звертає увагу на себе той факт, що учені, які вивчають проблеми правового забезпечення діяльності правоохоронних органів України, досі на доктринальному рівні остаточно не визначилися із тлумаченням терміну «запобігання» та його аналогів (протидія, профілактика, попередження тощо), позаяк останні передбачають реакцію цих суб'єктів тільки на вже вчинене кримінальне правопорушення (здійснюють дію на дію (бездію)).

Саме ця обставина обумовила необхідність розгляду проблем насильницької злочинності через призму існуючих на сьогодні законодавчих підходів в Україні та стала вирішальною при виборі теми даної наукової статті.

Виклад основних положень. Як показали результати вивчення наукової літератури, під запобіганням злочинності (а, досі саме так, не дивлячись на внесені у КК видозміни) розуміють такий вид соціальної профілактики відповідних суб'єктів, що здійснюється на чітко визначеній законодавчій основі, яка спрямована на недопущення вчинення кримінальних правопорушень та усунення, блокування, нейтралізацію тощо детермінант, які обумовили та сприяли їх вчиненню [2]. При цьому, запобігання злочинності як різновид суспільної діяльності належить до таких важливих напрямів останньої, як соціальний контроль та соціальна профілактика, де остання розуміється як цілеспрямована діяльність щодо запобігання порушенням будь-яких суспільних норм, усунення причин, що породжують ці порушення [3].

Залежно від виду норм, запобігання порушенням яких здійснює соціальна профілактика, зокрема й щодо загальнокримінальних насильницьких злочинів, науковці виділяють: а) санітарну, технічну

(запобігання санітарним, технічним порушенням); б) моральну (запобігання аморальним вчинкам), правову (запобігання правопорушенням); в) правову (запобігання адміністративним, цивільним, трудовим правопорушенням та злочинам, у тому числі й насильницького характеру [3]).

У той самий час, якщо підійти до розуміння терміна «соціальна профілактика» на більш високому рівні узагальнення суспільної організації у вигляді соціальної системи в цілому, то слід констатувати, що ця діяльність має

певну досконалість, а тому профілактика має розглядатися як частина збереження досконалості та стабільності цієї системи [2].

Зазначений методологічний підхід дозволив у цій роботі не тільки визначити зміст соціально-профілактичної діяльності з питань запобігання загальнокримінальній насильницькій злочинності, але й чітко обґрунтувати її предмет, а саме: це такий специфічний вид діяльності відповідних суб'єктів запобігання кримінальним правопорушенням насильницького характеру (пріоритетним з яких є згідно положень ст. 216 КПК Національна поліція України) щодо перешкоджання дії детермінантів даного виду злочинності, передусім її причин та сприяючих умов, з метою обмеження, нейтралізації та усунення їх протиправного впливу на об'єкти кримінально правової охорони (ч. 1 ст. 1 КК).

Саме цим, на переконання науковців, й визначається функціональна спільність та змістовний зв'язок усіх елементів запобіжної діяльності: її сфер, предмета, цілей, суб'єктів, об'єктів та ін.

Отже, до запобігання даного виду злочинності може належати лише така діяльність, що здійснюється стосовно обмеження дії причин і умов, а також інших детермінантів цього прояву людської анти-суспільної активності [3].

Якщо дану «теоретичну формулу» застосувати до вирішення досліджуваної у цій роботі проблематики та врахувати при цьому пріоритетності норм матеріального права у системі законодавства України, то необхідно визнати, що зокрема, у ст. 2 Закону України «Про Національну поліцію» замість завдання «протидія злочинності» варто закріпити завдання щодо

«запобігання кримінальним правопорушенням».

Така видозміна, як видається, дозволить не тільки гармонізувати норми чинного КК та вказаного вище законодавчого акта, але й дасть можливість на практиці підвищити рівень ефективності реалізації принципу системності у нормотворчій діяльності та створить таким чином належні та ефективні правові гарантії охорони об'єктів, на які посягають насильницькі кримінальні правопорушення.

Більш того, при вказаному законодавчому підході, діяльність Національної поліції та інших правоохоронних органів України, перелік яких визначено в Законі України «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів» [4], набуде зовсім іншої змістовної спрямованості, а саме – поряд з безпосередньою реакцією на факт вчинення кримінального правопорушення, включаючи насильницького характеру, ці суб'єкти правоохоронної діяльності зобов'язані будуть запобігати, тобто не допускати вчинення будь-якого злочину, а також настання його суспільно небезпечних наслідків з боку винних осіб, а не формально протидіяти зазначеним діям за фактами їх вчинення.

Що це означає у контексті закріплених для вказаного буд якого правоохоронного органу завдань?

Оскільки законодавець визначив завдання протидіяти, а не запобігати кримінальним правопорушенням, то таким чином і формується на практиці зміст безпосередньої діяльності будь якого правоохоронного органу.

Така наукова позиція та тлумачення кримінологічної складової у діяльності, що стосується протидії кримінальним правопорушенням, знайшла своє відображення й у інших галузях законодавства. Так, у КПК 2012 року, жодним словом не сказано про запобігання кримінальним правопорушенням, при тому, що такі норми мали б у ньому бути у силу вторинності походження норм першого щодо КК.

Нелогічність вжитого у законодавстві України, зокрема у Законі України «Про Національну поліцію» терміну «протидія злочинності» підтверджується й іншими нормами даного законодавчого акта, у яких мова ведеться одночасно про:

а) профілактику (органічну складову запобіжної діяльності); б) превенцію (ту ж таки профілактику, з огляду іншомовного походження цього терміну) [1]; в) запобігання вчиненню правопорушень (п. 1 ч. 1 ст. 23 даного Закону).

Отже, необхідність заміни у вказаному законодавчому акті словосполучення «протидія злочинності», яке закріплене у визначенні поняття «Національна поліція України (поліція)» (ст. 1) та у завданнях діяльності цього органу (ст. 2) на інше, більш об'ємне та змістовно спрямоване – «запобігання кримінальним правопорушенням» – є очевидною та об'єктивно необхідною правовою реальністю, яка обумовлена завданнями більш високого рівня, що закріплені як у Конституції України (ст. 3), так і у Європейській конвенції з прав людини, у яких зазначено ключове положення, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються є найвищою соціальною цінністю, яка має забезпечуватися відповідною діяльністю держави та її органів.

Проте, як свідчить вивчення наукових джерел, прихильники сучасної правової конструкції закріплення у законі завдань правоохоронних органів України мають у зв'язку з цим іншу позицію. Зокрема, термін «протидія» ці учені пропонують розглядати у двох значеннях:

а) кримінально-правовому, тобто у сенсі застосування до винної у вчиненні кримінального правопорушення особи тієї чи іншої норми КК, відповідно до правил так званої кваліфікації злочинів [5];

б) кримінологічному, яке полягає у здійсненні тих заходів, що передбачає зміст терміну «запобігання», мова про який велась вище [6].

Знову ж таки, як видається, навіщо вводити в обіг на законодавчому рівні новий термін, який тільки аспектально (у виді наукового передбачення) передбачає завдання щодо запобігання кримінальним правопорушенням, та у такій постановці не в повній мірі по змісту співпадає із закріпленим у законі принципом законності. Це витікає зі змісту ч. 2 ст. 19 Конституції України, відповідно до якої, органи державної влади (у даному випадку – правоохоронні органи) та їх

посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України.

Саме за цим критерієм оцінюють їх діяльність суди України та Європейський Суд з прав людини. Так, у Постанові Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про перевищення влади або службових повноважень» діяльність правоохоронців, яка суперечить принципу законності, визнається протиправною та кваліфікується як перевищення влади або службових повноважень (п. 5: вчинення дій, які є компетенцією вищестоящої службової особи цього відомства чи службової особи іншого відомства; вчинення дій, виконання яких дозволяється тільки в особливих випадках, або з особливого дозволу, або з додержанням особливого порядку, – за відсутності цих умов; вчинення одноособово дій, які могли бути вчинені лише колегіально; вчинення дій, які ніхто не має права виконувати або дозволяти [7]).

У свою чергу, у рішенні Європейського суду з прав людини від 28 квітня 2016 року у справі «Багієва проти України» (Заява № 41085/05) з цього приводу зазначено, що проведення будь якої слідчої дії має здійснюватися відповідно до закону та визнав у зв'язку з цим порушення процедури обшуку, а також права заявниці з цих питань (ст.ст. 8, 13 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод) [8].

Особливо важливими ці положення є у сенсі і контексті вирішення завдань, що стосуються змісту загальнокримінальної насильницької злочинності, при умові дотримання правил юридичної техніки та принципів нормотворчості [9].

Зокрема, у більшості статей КК, законодавець, вживаючи термін «насильство», не здійснив так званого автентичного його тлумачення (тобто роз'яснення, яке виходить від «автора» норм права) [9], віддаючи по суті вирішення питання про його наявність чи відсутність на розсуд суду, рішення якого не відносяться до джерел законодавства (ст. 3 даного Кодексу), породжуючи таким чином підстави для їх оскаржень відповідними учасниками кри-

мінального провадження (ст. ст. 393–394; 424–425 КПК), а також звернення громадян до Європейського Суду з прав людини.

Враховуючи вказану правову прогалина, логічно було б:

1. У примітці до ст. 186 КК «Грабіж» дати визначення поняття «насильство, що не є небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого», під яким слід розуміти умисне заподіяння легкого тілесного ушкодження, що не спричинило короточасного розладу здоров'я або незначної втрати працездатності, а також вчинення інших насильницьких дій (завдання удару, побоїв, незаконне позбавлення волі) за умови, що вони не були небезпечними для життя чи здоров'я в момент заподіяння.

2. У примітці до ст. 187 КК «Розбій» дати визначення поняття «напад», під яким слід розуміти умисні дії, спрямовані на негайне вилучення чужого майна шляхом застосування фізичного або психічного насильства, метою якого є заволодіння чужим майном, яке є небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого, або з погрозою застосування такого насильства.

3. Стаття 126¹ «Домашнє насильство» дати визначення поняття «систематичне», під яким необхідно розуміти три задокументованих випадки насильства, незалежно від того, в якій спосіб закріплено факти вчинення домашнього насильства [10].

4. У такому ж контексті, логічно було б внести зміни у інші статті КК, що стосуються загальнокримінального та іншого насильства.

Висновки. Таким чином, виходячи з отриманих результатів вивчення наукової літератури, законодавчих актів, судової практики, включаючи рішення ЄСПЛ, а також сучасної нормотворчої діяльності, слід констатувати, що лише запобігання, як один із видів соціальної профілактики, здатне у повній мірі та ефективно не тільки реалізовувати визначені у КК завдання, але й своєчасно недопускати вчинення насильницьких кримінальних правопорушень, враховуючи потенційні можливості даної суспільної практики та їх перевагу над тими аналогами (протидія, профілактика, попередження тощо), які все частіше вживаються у законодавчому процесі України.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод., допов. та CD) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ, Ірпінь: ВТФ «Перун», 2009. 1728 с.
2. Курс кримінології: Загальна частина: Підручник: у 2 кн. / О.М. Джужа, П.П. Михайленко, О.Г. Кулик та ін.; За заг. ред. О.М. Джужи. Київ: Юрінком Інтер, 2001. С. 51–52, 138.
3. Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: У 3 кн. Київ: Видавничий Дім «Ін Юре», 2007. Кн. 1: Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. С. 323–325.
4. Закон України «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3781-12>
5. Проблеми кримінально-правової кваліфікації: навч. посіб. / М.Г. Арманов, О.О. Книженко, Н.М. Ярмиш та ін. Київ: Національна академія прокуратури України, 2017. С. 10–12.
6. Бандурка О. М. Ситуаційний аналіз системи протидії злочинності/ Олександр Маркович Бандурка, Олексій Миколайович Литвинов. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2021. № 2 (25). С. 63–71.
7. Постанова Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про перевищення влади або службових повноважень» від 26.12.2003 №15. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0015700-03#Text>
8. Справа «Багієва проти України» (Заява № 41085/05). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_b65#Text
9. Скакун О. Ф. Теорія права і держави. 4-те видання, стереотипне. Підручник. Київ : Алерта, 2021. С. 365-366, 449.
10. Постанова Верховного Суду від 25.02.2021 року у справі № 583/3295/19. URL: <http://iplex.com.ua/doc.php?regnum=95213443&red=1000033faa38c89ba39fba71a8c4d01ec6e1e0&d=5>

REFERENCES:

1. Busel, V.T. (Eds.). (2009). *Velykyi tлумachnyi slovnyk suchasnoi ukrainiskoi movy* [A large explanatory dictionary of the modern Ukrainian language]. Kyiv, Irpin: VTF «Perun» [in Ukrainian].
2. Dzhuzha, O.M., Mykhailenko, P.P., Kulyk O.H. et al. (2001). *Kurs kryminolohii: Zahalna chastyna: Pidruchnyk: u 2 kn.* [Criminology course: General part: Textbook: in 2 books.]. Kyiv: Yurinkom Inter [in Ukrainian].
3. Zakaliuk, A.P. (2007). *Kurs suchasnoi ukrainiskoi kryminolohii: teoriia i praktyka: U 3 kn.* [Course of modern Ukrainian criminology: theory and practice: In 3 books]. *Teoretychni zasady ta istoriia ukrainiskoi kryminolohichnoi nauky*. (Books 1), (pp. 323–325). Kyiv: Vydavnychy Dim «In Yure» [in Ukrainian].
4. Zakon Ukrainy «Pro derzhavnyi zakhyst pratsivnykiv sudu i pravookhoronnykh orhaniv» [The Law of Ukraine «On State Protection of Court and Law-Enforcement Bodies Staff»]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3781-12> [in Ukrainian].
5. Armanov, M.H., Knyzhenko, O.O., Yarmysh, N.M. (2017). *Problemy kryminalno-pravovoi kvalifikatsii* [Problems of criminal-legal qualification]. Kyiv: Natsionalna akademiia prokuratury Ukrainy [in Ukrainian].
6. Bandurka, O.M., & Lytvynov, O.M. (2021). *Sytuatsiinyi analiz systemy protydii zlochynnosti* [Situational analysis of the crime prevention system]. *Visnyk Kryminolohichnoi asotsiatsii Ukrainy – Bulletin of criminological association of Ukraine*, 2(25), 63–71 [in Ukrainian].
7. Postanova Plenumu Verkhovnoho Sudu Ukrainy «Pro sudovu praktyku u spravakh pro perevyschennia vlady abo sluzhbovykh povnovazhen» vid 26.12.2003 № 15 [Resolution of the Plenum of the Supreme Court of Ukraine "On judicial practice in cases of abuse of power or official powers" dated 12.26.2003 No. 15]. *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0015700-03#Text> [in Ukrainian].
8. Sprava «Bahieva proty Ukrainy» (Zaiava № 41085/05) [The case "Bahieva v. Ukraine" (Application No. 41085/05)]. *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_b65#Text [in Ukrainian].
9. Skakun, O.F. (2021). *Teoriia prava i derzhavy* [Theory of law and the state]. Kyiv : Alerta [in Ukrainian].
10. Postanova Verkhovnoho Sudu vid 25.02.2021 roku u spravi № 583/3295/19 [Resolution of the Supreme Court dated February 25, 2021 in case No. 583/3295/19]. *iplex.com.ua* Retrieved from <http://iplex.com.ua/doc.php?regnum=95213443&red=1000033faa38c89ba39fba71a8c4d01ec6e1e0&d=5> [in Ukrainian].